

Z PROBLEMATYKI TEOLOGICZNEJ

SEMINARE

t. 43 * 2022, nr 2, s. 13-24

DOI: <http://doi.org/10.21852/sem.2022.2.01>



Ks. ROMAN CEGLAREK

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6228-1950> * xrc@onet.eu

Zgłoszono: 06.03.2022; recenzowano: 23.06.2022; zaakceptowano do publikacji: 18.07.2022

NAUCZANIE I WYCHOWANIE RELIGIJNE W ZAŁOŻENIACH TRZECIEGO ZJAZDU PREFEKTÓW SZKOLNYCH KRÓLESTWA POLSKIEGO (1907)

RELIGIOUS TEACHING AND EDUCATION IN THE ASSUMPTIONS OF THE
THIRD CONGRESS OF SCHOOL PREFECTS OF THE KINGDOM OF POLAND (1907)

Abstract

The aim of this article is to arrange information concerning the Third Congress of School Prefects of the Kingdom of Poland which took place in Warsaw from 24th to 26th August 1907. It is also intended to shed more light on the problems of religious teaching and education, or upbringing, discussed at the congress and related to the creation of curricula for religious instruction and their unification in primary and secondary schools, as well as to the Christian formation of children and young people within the framework of pastoral care in schools. It also presents efforts aimed at developing the professional qualifications of teaching priests in the Russian partition zone. Furthermore, it expands the knowledge of the history of catechesis by describing its selected aspects in the period of the Kingdom of Poland based on an analysis of source texts from that time.

Keywords: congress, catechesis, school prefect, Kingdom of Poland, religious teaching, religious education

Abstrakt

Artykuł ma na celu uporządkowanie danych dotyczących trzeciego zjazdu prefektów szkolnych Królestwa Polskiego, który miał miejsce w Warszawie w dniach 24-26 sierpnia 1907 r. Pragnie przybliżyć problematykę nauczania i wychowania religijnego omawianą na zjeździe, związaną z tworzeniem programów nauki religii i ich ujednoczeniem w szkołach początkowych i średnich oraz z formacją chrześcijańską dzieci i młodzieży, realizowaną w ramach duszpasterstwa szkolnego. Prezentuje także działania zmierzające do podnoszenia kwalifikacji zawodowych księży katechetów w zaborze rosyjskim. Ponadto poszerza wiedzę z zakresu historii katechezy, opisując wybrane jej aspekty w okresie Królestwa Polskiego na podstawie analizy tekstów źródłowych z tego czasu.

Słowa kluczowe: zjazd, katecheza, prefekt szkolny, Królestwo Polskie, nauczanie religii, wychowanie religijne

WSTĘP

W 1905 r. została wydana encyklika *Acerbo nimis*, traktująca o wykładzie nauki chrześcijańskiej. Opracowany przez Piusa X dokument był kompletnym traktatem, z punktu widzenia teologicznego, prawnego i duszpasterskiego, na temat katechizacji. Papież podkreślił w nim pierwszeństwo katechezy nad innymi formami apostołstwa i zaliczył ją do najważniejszych obowiązków kapłańskich. Wezwał duchowieństwo do zintensyfikowania wszelkich działań mających na celu podniesienie jakości i efektywności nauczania katechetycznego, stwierdzając: „Powinniśmy więc zrobić wszystko, co leży w naszej mocy, aby z pełnym zaangażowaniem kontynuować nauczanie doktryny chrześcijańskiej, a jeśli doszło przy tym do jakichś zaniedbań, aby doprowadzić do jego odnowy” (Lettre encyclique 1925, 83). Przedłużeniem tych słów były poczynania księży katechetów na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego, którzy dla zreformowania nauczania i wychowania religijnego w środowisku szkolnym i parafialnym organizowali zjazdy katechetyczne. Pierwsze dwa miały miejsce już w 1906 r., a kolejny w 1907 r. Ich urządzenie było możliwe ze względu na sytuację społeczno-polityczną związaną z rewolucją w 1905 r. w imperium rosyjskim, w następstwie czego doszło do czasowego zniesienia pewnych restrykcji dotyczących kwestii oświaty czy zgromadzeń także w Królestwie Polskim. Wpłynęło to na ożywienie działań katechetycznych i podjęcia próby odnowy edukacji i formacji religijnej dzieci i młodzieży w myśl papieskiej encykliki. W niniejszej publikacji zostanie to ukazane na przykładzie trzeciego zjazdu prefektów szkolnych Królestwa Polskiego w oparciu o szątkowe materiały źródłowe z tego okresu.

1. ORGANIZACJA I TEMATYKA ZJAZDU

Trzeci zjazd prefektów szkolnych Królestwa Polskiego, podobnie jak drugi (21-23.08.1906), odbył się w Warszawie. Obrady trwały trzy dni: od 24 do 26 sierpnia 1907 r. (sobota-poniedziałek), w tym samym miejscu, co poprzednio, a więc w budynku należącym do towarzystwa wioślarskiego (ul. Foksal 19). Rozpoczął się od wspólnego nabożeństwa w kościele warszawskich wizytek (Trzeci zjazd księży 1907, 3). Objął go swym patronatem abp Wincenty Teofil Chościak-Popiel, który, rozpoczynając zebranie, skierował do jego uczestników pasterskie słowo. Na przewodniczącego zjazdu wybrano ks. Tomasza Kowalewskiego (Płock), a na sekretarza ks. Józefa Jamiołkowskiego (Warszawa) (Zjazd ks. 1907a, 1).

Pierwsze posiedzenie zainaugurował referat wygłoszony przez ks. Alfonsa Trepkowskiego (Warszawa) na temat historycznego rozwoju nauczania religii w polskiej literaturze (Trzeci zjazd XX. 1907, 623). Kolejne wystąpienia można w zasadzie podzielić na trzy bloki: programy i podręczniki do nauki religii, pokazowe lekcje religii i działalność pozalekcyjna. Najważniejszą sprawą była ta pierwsza, którą przedłożono ponad wszystkie inne, stwierdzając, że: „uregulowanie pla-

nów nauki i podręczników jest kwestią najbardziej piękną i aż nadto absorbującą uczestników” (Trzeci zjazd XX. 1907, 624).

Przez miniony rok szkolny księża katecheci mieli czas na wnikliwą analizę propozycji programowych przygotowanych przez drugi zjazd, na ich weryfikowanie w praktyce szkolnej i na sporządzenie listy mankamentów wymagających ponownego rozważenia i ewentualnej korekty. Do ich treści odnieśli się między innymi: ks. Jan Mauersberger (Warszawa), ks. Jan Kabata (Włocławek) i ks. Walenty Gadowski (Tarnów)¹. Ten ostatni dokonał dokładnej oceny programów nauczania religii w szkołach początkowych (ludowych) oraz średnich. Docenił dotychczasową pracę i zaangażowanie księży prefektów w tym zakresie i chęć stworzenia jednolitego programu nauczania religii dla całego Królestwa Polskiego, ale wytknął też jego wady, jak chociażby trzymanie się starej zasady scholastycznej dzielącej materiał nauczania na traktaty teologiczne i przenoszenie sposobu ich nauczania z seminariów duchownych do szkół ludowych i średnich (w formie wykładu). Najogólniej rzecz ujmując, uważał za błędne – w zakresie materiału nauczania – stosowanie w pierwszych dwóch klasach szkoły ludowej katechizmu i omawianie zawartych w nim prawd wiary (od definicji do wyjaśnienia, czyli od abstrakcji do konkretności). Proponował w tym miejscu opowiadania biblijne jako bardziej przystępne i ułatwiające poznanie tychże prawd, a zatem zalecał nie analizowanie formuł katechizmowych, ale dochodzenie do tych treści na podstawie określonych przykładów zaczerpniętych z historii biblijnych (od przykładu do definicji katechizmowej, czyli od rzeczy konkretnych do abstrakcyjnych). Jeśli zaś chodzi o szkoły średnie to widział potrzebę odejścia w programie nauczania od wykładu teologii systematycznej ujmowanej w kategoriach traktatów (np. liturgia, dogmatyka) na rzecz zagadnień społeczno-etycznych oraz apologetycznych i rozpatrywanie tych treści w sposób bardziej kompleksowy w oparciu o katechizm średni. Był zdania, że w tego typu szkole pierwszeństwo powinien mieć katechizm i jego omawianie, a nie podawanie uczniom teologii w miniaturze wedle dyscyplin teologicznych wykładanych w seminarium. Ponadto dostrzegał potrzebę rozszerzenia historii Kościoła, przeznaczając na nią w całości dwa lata, niezależnie od typu szkoły (Plan nauki religii 1907a; 1907b; 1907c).

Z kolei ks. Franciszek Choiński (Warszawa) podjął problematykę programu w szkołach handlowych (Trzeci zjazd XX. 1907, 623). Przypomniał, że za punkt odniesienia przyjęto w nich program nauczania religii dedykowany ośmioletnim szkołom średnim. Ponieważ szkoły handlowe były zazwyczaj siedmioletnie, postanowiono dokonać redukcji materiału nauczania w zakresie historii Kościoła, przeznaczając na jej naukę nie dwa lata, lecz jeden rok. W ten sposób szkoły te w zakresie pierwszych pięciu klas miały te same elementy treściowe co szkoły średnie, a następnie w klasie szóstej historię Kościoła w całości, a w siódmej dogmaty-

¹ Ks. W. Gadowski, przebywający w tym czasie w Tarnowie w Galicji (zabór austriacki), nie uzyskał zgody władz administracji państwowej zaboru rosyjskiego na wjazd do Królestwa Polskiego. Jego referat został przesłany pocztą do Warszawy i odczytany na trzecim zjeździe, a jego treść opublikowana na łamach „Dwutygodnika Katechetycznego i Duszpasterskiego”.

kę fundamentalną (w powiązaniu z etyką). Dokładnie ten sam rozkład materiału nauczania miały mieć pensje żeńskie – żeńskie szkoły średnie (z internatem). Rozwiązanie to było przedłożone w swym ogólnym zarysie już na drugim zjeździe, tutaj zostało podjęte ponownie i zatwierdzone (*Program nauczania religii* 1907). Nie zamykało to jednak definitywnie kwestii programów nauczania religii dla tego typu szkół.

Podczas tego zjazdu wrócono też do programów dogmatyki i etyki, a także do programu historii Kościoła. Na ostatnim zjeździe nie doszło bowiem do uszczegółowienia tych kwestii i konkretnych rozstrzygnięć, dlatego postanowiono dalej kontynuować to zagadnienie, szukając wśród księży prefektów jakiegoś konsensusu w tej materii, tak aby powstał akceptowany przez większość program nauki religii, a następnie wdrażany w praktykę szkolną w całym Królestwie Polskim. W gronie prelegentów referujących te sprawy byli: z zakresu dogmatyki – ks. Czesław Sokołowski (Warszawa); etyki – ks. Stanisław Rostański (Radom); historii Kościoła – ks. Antoni Grochowski (Piotrków Trybunalski)². Oprócz tego analizowano program nauki religii dla seminariów nauczycielskich po referacie wygłoszonym przez ks. Ludwika Stępowskiego (Siennica) oraz dla szkół wiejskich po przedłożeniu ks. Kazimierza Sobolewskiego (Mińsk Mazowiecki) i ks. Aureliusza Chwiłowicza (Radomsko) (Trzeci zjazd XX. 1907, 623).

W powiązaniu z programami omawiano kwestię podręczników do nauki religii, które były dla katechetów podstawową pomocą w prowadzeniu lekcji i istotnym narzędziem pracy z uczniami. Jako jeden z najważniejszych środków dydaktycznych tego okresu szczegółowo przedstawiał on treści kształcenia, których ogólny zarys wyznaczały plany i programy nauki religii. Nie dziwi więc fakt, że wraz z tworzeniem nowych programów starano się dokładnie rozważyć aktualny stan podręczników, w tym katechizmów dla dzieci i młodzieży, oraz sformułować wytyczne dla autorów opracowujących ich zmodyfikowane wersje dostosowane do powstających koncepcji programowych w szkołach początkowych (ludowych) i średnich. I tak ks. Włodzimierz Jasiński (Kalisz) omówił kwestię katechizmu niższego adresowanego do młodszych dzieci; ks. Józef Kruszyński (Włocławek) ocenił podręczniki historii biblijnej; ks. Józef Jamiołkowski (Warszawa) podręczniki do liturgiki; ks. Czesław Sokołowski (Warszawa) podręczniki do nauki dogmatyki; ks. Kazimierz Kobrzyński (Warszawa) podręczniki do szkół początkowych. Można jedynie domniemywać, że przy okazji analizowania programu nauki religii w zakresie etyki i historii Kościoła zarówno ks. Stanisław Rostański, jak i ks. Antoni Grochowski poruszyli również zagadnienie podręczników do tych przedmiotów, podobnie jak to uczynił ks. Czesław Sokołowski, który przy okazji omawiania programu dogmatyki poruszył kwestię podręcznika do nauki tego przedmiotu (Trzeci zjazd XX. 1907, 623).

² Dopełnienie nazwy o przymiotnik *Trybunalski*, nastąpiło kilkadziesiąt lat po trzecim zjeździe prefektów szkolnych. W tekście celowo jednak wprowadzono to doprecyzowanie, aby wskazać na właściwy Piotrków, by nie mylono tej miejscowości z innymi o tej samej nazwie.

Już na pierwszym zjeździe w Częstochowie (18-19.04.1906) pojawił się postulat, aby tego typu spotkania księży katechetów uwzględniały w swoim programie pokazowe lekcje religii (Ceglarek 2021, 11-27). Nie udało się tego zrealizować na drugim zjeździe, ale wrócono do tego pomysłu na trzecim. Zjazdy stwarzały bowiem okazję do zaprezentowania innowacyjnych rozwiązań metodycznych i organizacyjnych w zakresie edukacji religijnej oraz zastosowania pomocy katechetycznych. Stawały się usankcjonowaną formą doskonalenia kwalifikacji zawodowych w szkole i istotnym elementem podnoszenia efektywności procesu katechetycznego. Na zjeździe w 1907 r. taką lekcję pokazową przeprowadził ks. Włodzimierz Jasiński, kładąc w niej akcent na umiejętność zastosowania na zajęciach podręcznika do nauki religii dla młodszych dzieci (katechizm niższy) (Trzeci zjazd XX. 1907, 623), a z kolei ks. Jan Gralewski miał zaprezentować wzorcową lekcję religii dotyczącą wybranego tematu z zakresu dziejów biblijnych (Zjazd ks. 1907b, 1; Trzeci zjazd XX. 1907, 623)³.

W kręgu zainteresowań uczestników zjazdu były także sprawy związane z działalnością pozalekcyjną księży katechetów. Jedną z nich była kwestia funkcjonowania bibliotek szkolnych. Zadaniem prefekta miało być czuwanie nad doбором odpowiedniej literatury dla dzieci i młodzieży oraz nad poszerzaniem jej zbiorów o książki i czasopisma religijne. Referat na ten temat wygłosił ks. Adam Pyzowski (Warszawa). On również przedstawił zebrany swój punkt widzenia na kwestię działalności w szkołach organizacji uczniowskich i roli, jaką miał w nich pełnić ksiądz prefekt. Zagadnienie to zostało uzupełnione przez wystąpienie ks. Cezarego Pęcherskiego (Piotrków Trybunalski). Ponadto podjęto wspólną refleksję na temat modlitwy szkolnej, na kanwie wystąpienia ks. Dionizego Bączkowskiego (Kijów), oraz o organizacjach kulturalno-oświatowych, takich jak Polska Macierz Szkolna i Towarzystwo Kultury Polskiej na podstawie złożonego przedłożenia przez ks. Seweryna Popławskiego (Warszawa) (Trzeci zjazd XX. 1907, 623). Z punktu widzenia katechetów działalność obu organizacji była niezwykle cenna. Obie, choć różne ideowo, miały w wielu elementach zbieżne cele, dążyły bowiem do krzewienia i popierania oświaty przez zakładanie instytucji wychowawczo-edukacyjnych, organizowanie czytelni, urządzenie odczytów czy wydawanie i rozpowszechnianie książek. Przyczyniały się w ten sposób znacznie do podnoszenia i rozwoju kultury narodu polskiego (Stemler 1934, 167-201; *Ustawa Towarzystwa* 1906). Miało to swoje znaczenie także w kontekście działań podejmowanych przez księży prefektów. Zakładane szkoły i ośrodki

³ Co do faktu przeprowadzenia lekcji pokazowej przez ks. Jan Gralewskiego są rozbieżne dane. W „Dwutygodniku Katechetycznym i Duszpasterskim” podano informację, jakoby się odbyła, natomiast na łamach „Kuriera Polskiego” zamieszczono notę, iż nie doszła ona do skutku. Pierwsza z opublikowanych informacji pochodzi z 20.10.1907 r., a z kolei druga z 27.08.1907 r. Bardziej prawdopodobna wydaje się ta druga, bowiem została ona zamieszczona w gazecie dzień po zakończeniu trzeciego zjazdu i była zredagowana na miejscu, tj. w Warszawie, gdzie się on odbywał (Królestwo Polskie). Natomiast ta pierwsza pojawiła się w czasopiśmie prowadzonym przez ks. W. Gadowskiego w Tarnowie (Galicja) dwa miesiące po wydarzeniu. Możliwe, że nie miał on pełnych informacji w tym zakresie, tym bardziej, że nie uczestniczył fizycznie w obradach ze względu na zakaz władz rosyjskich wjazdu do Kongresówki, o czym już wspomniano.

wychowawcze stawały się przeciw przestrzeni do prowadzenia edukacji i formacji religijnej wobec dzieci i młodzieży.

Na uwagę zasługuje fakt, że na zebranie zaproszono prelegenta spoza stanu duchownego, podobnie jak na poprzednim zjeździe, na którym goszczono dyrektora Abbotsholme School z Anglii – Cecila Reddie. Tym razem poproszono Stefanię Marciszewską – prowadzącą w Warszawie zakład nauczycielek ludowych, który był połączony z ochronką i szkołą elementarną (Szkoła Nauczycielek 1907, 1). Miała ona podzielić się swoim doświadczeniem w pracy pedagogicznej, a zwłaszcza mankamentami związanymi z prowadzeniem nauki religii w jej szkole, co z punktu widzenia księży katechetów, dążących do udoskonalenia edukacji religijnej, było niezwykle ważne. Ze względu na jej absencję opracowany przez nią referat odczytał ks. Alfons Trepkowski (Zjazd ks. 1907b, 1).

Ponadto na trzecim zjeździe ks. Józef Jamiołkowski złożył roczne sprawozdanie z działalności Koła Prefektów. Okazało się bowiem, że postulat drugiego zjazdu, wzywający prefektów szkolnych do włączenia się w struktury istniejącego Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, został zrealizowany (Trzeci zjazd XX. 1907, 623). Już w listopadzie 1906 r. utworzono w łonie stowarzyszenia sekcję księży prefektów, liczącą w tym czasie osiemdziesięciu członków (Schoenbrenner 1978, 100). Większość z nich przynależała wcześniej do Koła Prefektów w Warszawie, działającego od 1903 r., a teraz współtworzyła Koło Księży Prefektów w ramach struktur organizacji nauczycielskiej. Zarząd Koła stanowili: ks. Seweryn Popławski (prezes), ks. Józef Jamiołkowski i ks. Władysław Budny. Trzeba jednak nadmienić, że działalność księży prefektów wychodziła poza ramy tej sekcji, bowiem część z nich należała do członków założycieli stowarzyszenia jeszcze przed powołaniem Koła. Dla przykładu: do jego zarządu centralnego wchodził ks. Marcin Szkopowski; do różnego typu komisji przynależał ks. Jan Gralewski; a do współpracowników (zazwyczaj prelegentów) ks. Jan Mauersberger (Sosnowski 1930, 2-121).

Działalność Koła była związana przede wszystkim ze stolicą, chociaż także poza Warszawą zaczęto tworzyć oddziały terenowe. W zebraniach brał udział delegat arcybiskupa warszawskiego, dzięki czemu decyzje Koła zyskiwały poparcie i stały się przyczyną sprawczą licznych rozporządzeń i zaleceń władzy kościelnej w zakresie nauczania i wychowania religijnego. Koło organizowało konferencje dla właścicieli szkół oraz nauczycieli dotyczące spraw moralności i religii, opracowywało katalog dzieł chrześcijańskich o treści naukowej, beletrystycznej i praktycznej, zabiegało o podniesienie liczby godzin lekcji religii w wyższych klasach do dwóch, urządzało kursy dla pragnących nauczać religii w szkołach ludowych, troszcząc się w ten sposób o obsadzanie etatów wszędzie tam, gdzie były wakaty katechetyczne, otaczało opieką uczniów w szkole i poza nią, planowało wizytowanie katechetek prowadzących lekcje religii (Jasiński 1916, 260-261; Schoenbrenner 1978, 100).

Księża prefekci mieli świadomość, że spraw katechetycznych, które należało by omówić na zjeździe, jest o wiele więcej niż te zaprezentowane przez prelegentów. Widzieli jeszcze potrzebę przedyskutowania kwestii studiów katechetycznych

w seminariach duchownych, powoływania diecezjalnych wizytatorów nauki religii czy działań podnoszących kompetencje zawodowe w zakresie pedagogiki i psychologii. Niestety trzydniowe obrady nie dawały takich możliwości, stąd skoncentrowano się na kluczowych zagadnieniach, odkładając inne sprawy na kolejny zjazd (Trzeci zjazd XX. 1907, 623).

2. KONKLUZJE I POSTULATY ZJAZDU

Zwieńczeniem tego zjazdu było wysunięcie kilku postulatów, które miały stać się programem pracy księży katechetów na kolejny rok. Doceniając wagę Koła Księży Prefektów, zaplanowano utworzenie w jego ramach podsekcji takich jak: katechetycznej, biblijnej, liturgicznej, dogmatycznej, etycznej i historycznej, po to, aby usprawnić, ukierunkować i zintensyfikować działania, licząc się z predyspozycjami i zainteresowaniami prefektów szkolnych. Apelowano, by niezrzeszeni księża katecheci dołączali do Koła przez zapisywanie się do Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, dzięki czemu w sposób formalny mogli do niego przynależeć. Mając na względzie fakt, że wielu prefektów szkolnych było spoza Warszawy, wzywano, by dołączali oni do oddziałów prowincjonalnych stowarzyszenia, które powstawały w zasadzie we wszystkich regionach Królestwa Polskiego. Wstępując do nich, księża katecheci mieli angażować się w działalność stowarzyszenia i zakładać podsekcje Koła na prowincji (Uchwały III-go Zjazdu 1907a, 3). Faktycznie niektórzy z nich uczynili to, wchodząc nawet w skład zarządów lokalnych stowarzyszenia (Sosnowski 1930, 21-24).

W takiej formule Koło nie funkcjonowało jednak zbyt długo. Prawdopodobnie doszło do jego rozwiązania pod koniec 1907 r. Paweł Sosnowski, opisując dzieje stowarzyszenia nauczycielskiego, stwierdził: „Potem jednak uznano za lepsze zorganizowanie osobnego Koła ks. ks. prefektów niezależnie od St. N. P.” (Sosnowski 1930, 31). Choć oficjalnie Koło przestało istnieć w ramach stowarzyszenia, to część księży katechetów nadal pozostała w tej organizacji nauczycielskiej – aż do odzyskania przez Polskę niepodległości. Na wyjście Koła z jej struktur mogły mieć wpływ różne czynniki, między innymi sympatie polityczne prefektów szkolnych i antagonizmy na tym tle z członkami stowarzyszenia, niechęć części nauczycieli do duchowieństwa i obawy o klerykalizację tego środowiska oraz profil ideowy tej organizacji, pomijający – w narodowym wychowaniu i kształceniu uczniów – wymiar religijny. W każdym razie w 1908 r. Koło nie działało już jako sekcja w łonie stowarzyszenia nauczycielskiego, ale osobno jako Koło Księży Prefektów Archidiecezji Warszawskiej. Niestety w tym samym roku musiało zawiesić swoją działalność ze względu na represje władz zaboru rosyjskiego (Majcher 1996, 81).

Na zjeździe pojawiły się także postulaty związane z programami i podręcznikami do nauki religii. W całości zaakceptowano koncepcję programową dotyczącą szkół ludowych wiejskich i początkowych miejskich, pozostawiając ją w takiej formie, w jakiej została przyjęta na drugim zjeździe (Uchwały 3-go Zjazdu 1907, 570).

Korekty dokonano jedynie w zakresie programu nauczania dla szkół średnich. Ramowy program wypracowany w czasie obrad przedstawiał się następująco: klasa wstępna – katechizm niższy (część I); klasa pierwsza – katechizm niższy (część II i III); klasa druga – historia biblijna Starego i Nowego (życie ukryte Jezusa Chrystusa) Testamentu; klasa trzecia – historia biblijna Nowego Testamentu (publiczna działalność Jezusa Chrystusa) oraz liturgika; klasa czwarta – nauka wiary; klasa piąta – moralność chrześcijańska (etyka); klasa szósta – historia Kościoła (do Soboru Trydenckiego); klasa siódma – historia Kościoła (do czasów współczesnych) i dogmatyka fundamentalna; klasa ósma – życie chrześcijańskie wobec kierunków i teorii współczesnych (*Program nauczania religii* 1907).

Ponadto opracowano program nauki religii dla szkół handlowych męskich i żeńskich oraz prywatnych żeńskich szkół (pensje). Te z nich, które miały system edukacji ośmioklasowy, otrzymały program nauczania religii adresowany do szkół średnich, natomiast te o układzie siedmioklasowym przyjęły jego zmodyfikowaną wersję. Program nauki religii w szkołach o siedmiu klasach (różnego typu) był taki sam jak w ośmioklasowych w zakresie pierwszych pięciu klas, pozostałe uległy znacznym zmianom. Otóż w klasie szóstej należało prowadzić lekcje religii z historii Kościoła, podając w sposób syntetyczny całe jego dzieje. W ten sposób dokonano kompresji materiału nauczania z programu nauki religii szkoły średniej, gdzie na naukę tego przedmiotu przewidziano prawie dwa lata, i zredukowano do jednego roku. Natomiast w klasie siódmej zaplanowano dogmatykę fundamentalną, która miała być nauczana z kolei w szerszym wymiarze niż w szkole ośmioklasowej. W tej ostatniej bowiem dzielono lekcje religii na naukę historii Kościoła i dogmatyki, tutaj ten drugi przedmiot miał być wykładany przez cały rok. I na tym kończono edukację religijną w szkole siedmioklasowej, rezygnując z treści programowych klasy ósmej szkoły średniej (życie chrześcijańskie wobec kierunków i teorii współczesnych). Ów program nauki religii nie ukazał się jako osobne wydawnictwo, ale został ulokowany w programach zbiorczych danych szkół (*Szkic programu* 1909; *Program nauk* 1908).

Wypracowane na zjeździe wersje finalne programów nauki religii były rozwiązaniem kompromisowym, co oznacza, że nie zadowalały wszystkich księży prefektów. Nie dziwi więc, że wkrótce zaczęły powstawać jego modyfikacje w zakresie edukacji religijnej elementarnej, średniej czy zawodowej (*Program nauki religii* 1908b; 1908a). Niemniej jednak program przyjęty na trzecim zjeździe był zawsze punktem odniesienia dla wszystkich innych programów w Królestwie Polskim.

W postulatach wysunięto także apel do autorów podręczników nauki religii, aby uwzględnili w kolejnych ich edycjach nowy program. Ponadto domagano się uwzględnienia w nich aktualnych osiągnięć nauk pedagogicznych (Uchwały III-go Zjazdu 1907a, 3). Wymagało to jednak sporo czasu, dlatego nadal korzystano z dotychczasowych opracowań, których spis umieszczano w programach nauk i sprawozdaniach szkół, oczekując pojawienia się nowych publikacji.

Kolejnym postulatem wynikającym z omawianego zjazdu było wezwanie skierowane do wszystkich księży katechetów, aby w większym stopniu zainteresowali się sprawą bibliotek szkolnych. Mieli nadzorować zasoby biblioteczne, tak aby nie trafiały tam książki mogące zaszkodzić uczniom w ich rozwoju religijnym i narodowym. Poza tym specjalna komisja miała opracować katalog rozumowany dla nich, czyli spis pozycji bibliograficznych opatrzonej notatką dotyczącą treści danego dzieła (Uchwały III-go Zjazdu 1907b, 1). Takie katalogi dotyczące bibliotek szkolnych czy parafialnych już funkcjonowały, teraz należało je zaktualizować i opracować dla katechizowanych (*Katalog rozumowany* 1896; 1907).

Polecano też księżom katechetom, aby zapisywali się do organizacji wspierających edukację młodego pokolenia, takich jak Towarzystwo Przyjaciół Uczącej się Młodzieży (Uchwały III-go Zjazdu 1907a, 3). Działały one w wielu miastach i miały na celu opiekowanie się niezamożnymi dziećmi uczęszczającymi na ogół do prywatnych i społecznych szkół średnich, między innymi przez opłacanie wpisowego i chesnego, zaopatrywanie ich w podręczniki i pomoce naukowe, współfinansowanie wycieczek naukowych, zagwarantowanie opieki medycznej, partycypowanie w kosztach związanych z zakwaterowaniem i wyżywieniem, wyszukiwaniem dla nich pracy czy udzielaniem w wyjątkowych sytuacjach zapomóg pieniężnych (*Ustawa Lubelskiego Towarzystwa* 1908; *Ustawa Wileńskiego Towarzystwa* 1908).

Przyjęto też postulat, aby przed i po lekcji religii w szkole odmawiano specjalną modlitwę (Uchwały 3-go Zjazdu 1907, 572). Nie opracowano jej na zjeździe, ale przejęto ułożony przez dawną Komisję Edukacji Narodowej tekst, który został upowszechniony w Królestwie Polskim przez Polską Macierz Szkolną⁴.

Ponadto wyrażono pragnienie powołania organu urzędowego księży prefektów, którym miało być fachowe czasopismo katechetyczne (Uchwały 3-go Zjazdu 1907, 570). Postulat ten pojawił się już na pierwszym zjeździe w Częstochowie, ale do czasu trzeciego zjazdu nie został zrealizowany. Tego typu czasopismo funkcjonowało już od 1897 r. na ziemiach polskich zaboru austriackiego (Galicja), prowadzone przez ks. Walentego Gadowskiego. Pracę nad jego powołaniem na terytorium Królestwa Polskiego zlecono Kołu Księży Prefektów.

ZAKOŃCZENIE

W katalogu zjazdów prefektów szkolnych Królestwa Polskiego ważne miejsce zajmuje trzeci z nich, który odbył się w Warszawie w 1907 r. Wpisuje się on w szereg cyklicznych spotkań o charakterze krajowym na obszarze ziem polskich zaboru rosyjskiego. Jest przykładem wykorzystania nadarzających się możliwości związanych z rozluźnieniem przepisów administracji carskiej po 1905 r. na rzecz polepszania, programowania i ujednoczenia nauczania i wychowania religijnego na tym

⁴ Modlitwa przed lekcją: Duchu Święty, który oświecasz serca i umysły nasze, dodaj nam ochoty i dobrej pamięci, aby ta nauka była dla nas z pożytkiem doczesnym i wiecznym. Amen. Modlitwa po lekcji: Dziękuję Ci, Boże, za światło tej nauki. Pragnę, abym nią oświecony, mógł Cię zawsze wielbić i wolę Twoją na wieki wypełniać. Amen.

terytorium. Jest wyrazem cennych przedsięwzięć prefektów szkolnych mających na celu odnowienie pracy katechetycznej, do czego wzywała encyklika *Acerbo nimis*. Na pewno trzeba do nich zaliczyć starania o zredagowanie jednakowych programów nauki religii, definiujących treści nauczania dla wszystkich typów szkół na tym obszarze. Dojrzałe i planowe działania księży katechetów sprawiły, że powstały najpierw ich wersje studyjne, które po okresie weryfikacji były na zjeździe poprawiane i zostały wydane drukiem, stając się materiałem bazowym dla późniejszych modyfikacji. Chociaż w omawianym okresie nie stały się one obligatoryjne we wszystkich diecezjach Królestwa Polskiego, niemniej jednak były ważnym krokiem na drodze unifikacji treści nauczania katechetycznego, co w pełni ziściło się ponad dekadę później już w odrodzonym państwie polskim. Wyrazem odpowiedzialności za dzieło katechizacji była też troska o zintensyfikowanie pracy wychowawczej związanej z formacją chrześcijańską dzieci i młodzieży. Integrowanie wiary z życiem miało wykraczać poza lekcje religii i mobilizować księży katechetów do podejmowania aktywności duszpasterskiej poza salą lekcyjną, poprzez dbanie o praktyki religijne uczniów oraz o właściwy profil moralny organizacji szkolnych.

Wartościowym rysem trzeciego zjazdu, obok zabiegów o edukację i formację religijną katechizowanych, była kwestia podnoszenia kompetencji zawodowych katechizujących. Przejawiało się to między innymi w organizowaniu lekcji pokazowych, co po raz pierwszy udało się urzeczywistnić właśnie na tym zjeździe. Pozwalały one na zapoznanie się z nowymi metodami i środkami dydaktycznymi, pokazywały jak łączyć teorię z praktyką katechetyczną, były okazją do analizy i interpretacji przeprowadzonej lekcji, co niewątpliwie miało walor doskonalący warsztat nauczycieli religii. Po odzyskaniu niepodległości zainicjowane na zjeździe lekcje otwarte stały się stałą formą doskonalenia zawodowego prefektów szkolnych.

W ten nurt podnoszenia kompetencji pedagogicznych i katechetycznych prefektów szkolnych wpisuje się dążenie do rozwinięcia działalności organizacji księży katechetów, która od kilku miesięcy przed rozpoczęciem trzeciego zjazdu funkcjonowała już w łonie stowarzyszenia nauczycieli. Prefekci szkolni wzorem innych stowarzyszeń zawodowych szukali jednak możliwości stworzenia niezależnego zrzeszenia koordynującego ich pracę katechetyczną i umożliwiającego podnoszenie kwalifikacji zawodowych. Podjęte na zjeździe próby usankcjonowania tej organizacji stały się ważnym ogniwem na drodze do powołania tego typu stowarzyszenia o charakterze ogólnopolskim dwadzieścia lat później w niepodległej Polsce. Do jego istotnych zadań należało pogłębianie i rozwijanie wiedzy i umiejętności specjalistycznych potrzebnych do pracy katechetycznej, o co zabiegano już na trzecim zjeździe prefektów szkolnych.

Chociażby tylko z tych względów trzeba stwierdzić, że ów zjazd był niezwykle cenny dla wszczęcia procesów ujednoczenia nauczania religijnego i harmonizowania wychowania w duchu wartości chrześcijańskich w szkołach zaboru rosyjskiego. Z perspektywy czasowej widać, że zapoczątkowane na nim inicjatywy prefektów szkolnych z biegiem lat doczekały się pełnego urzeczywistnienia. Te-

matyka zjazdu była więc znacząca, celowa i dalekosiężna. Poznanie jego przebiegu i wypracowanych postulatów wydaje się w tym kontekście szczególnie ważne i staje się równocześnie elementem wypełniającym lukę w dziejach polskiej katechezy okresu Królestwa Polskiego.

BIBLIOGRAFIA:

- Ceglarek, Roman. 2021. Pierwszy zjazd katechetyczny prefektów szkolnych Królestwa Polskiego w Częstochowie. *Częstochowskie Studia Teologiczne*, 48, 11-27.
- Jasiński, Włodzimierz. 1916. Stan nauki religii w Królestwie Polskim. W: *Księga pamiątkowa kursu katechetycznego w Krakowie w dniach od 12 do 15 listopada 1913 r.*, wyd. Szymon Hanuszek, 242-261. Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki.
- Katalog rozumowany ksiązek dla dzieci i młodzieży. Suplement I.* 1896. Warszawa: Druk S. Orgelbranda Synów.
- Katalog rozumowany ksiązek odpowiednich dla bibliotek parafialnych. 1*, oprac. Jan Niedzielski i Czesław Sokołowski. 1907. Warszawa: Druk Piotra Laskauera i Sp.
- Lettre encyclique de notre très saint père Pie X Pape par la divine providence aux évêques de tout l'univers catholique *Sur l'Enseignement de la Doctrine chrétienne*. [1925]. W: *Actes de Pie X: encycliques, motu proprio, breufs, allocution, actes de dicastères, etc...*, t. 2, 66-89. Paris : [Paul Feron-Vrau].
- Majcher, Edward. 1996. *Działalność katechetyczna ośrodka warszawskiego w latach 1918-1939 na tle ówczesnego ruchu katechetycznego*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.
- Plan nauki religii w Królestwie Polskim. 1907a. *Dwutygodnik Katechetyczny Duszpasterski*, 13, 491-498.
- Plan nauki religii w Królestwie Polskim. 1907b. *Dwutygodnik Katechetyczny Duszpasterski*, 14, 536-539.
- Plan nauki religii w Królestwie Polskim. 1907c. *Dwutygodnik Katechetyczny Duszpasterski*, 15, 583-586.
- Program nauczania religii rzymsko-katolickiej w szkołach średnich*. 1907. Warszawa: [wydawca nieznany].
- Program nauk. Szkoła Handlowa VII-klasowa Zgromadzenia Kupców m. Warszawy*. 1908. Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki.
- Program nauki religii rzymsko-katolickiej dla szkół średnich*. 1908a. Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki.
- Program nauki religii rzymsko-katolickiej w szkołach niższych i seminariach nauczycielskich*. 1908b. Warszawa [wydawca nieznany].
- Schoenbrenner, Janina. 1978. Początki Polskiego Związku Nauczycielskiego i Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego w materiałach Zespołu Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych Archiwum Akt Nowych w Warszawie. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 21, 85-119.

- Sosnowski, Paweł. 1930. *Dzieje Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego (1905-1919)*. Warszawa: Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych.
- Stemler, Józef. 1934. Polska Macierz Szkolna. W: *Nasza walka o szkołę polską 1901-1917. Opracowania, wspomnienia, dokumenty*, red. Bogdan Nawroczyński, t. 2, 167-201. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Szkic programu szkół handlowych zestawiony przez komisję kierowników szkół handlowych Królestwa Polskiego*. 1909. Warszawa: Druk A. Michalskiego.
- Szkoła Nauczycielek Ludowych. 1907. *Słowo*, 285, 1.
- Trzeci zjazd księży prefektów. 1907. *Słowo*, 216, 3.
- Trzeci zjazd XX. Prefektów w Kongresówce. 1907. *Dwutygodnik Katechetyczny i Duszpasterski*”, 16, 623-625.
- Uchwały 3-go Zjazdu XX. Prefektów w Warszawie d. 24, 25 i 26 sierpnia r. b. 1907. *Wiadomości Pasterskie*, 9, 570-572.
- Uchwały III-go Zjazdu księży prefektów. 1907a. *Goniec Częstochowski*, 233, 3.
- Uchwały III-go zjazdu księży prefektów. 1907b. *Kurier Warszawski*, 236, 1.
- Ustawa Lubelskiego Towarzystwa Przyjaciół Uczącej się Młodzieży*. 1908. Lublin: Druk J. Pietrzykowskiego.
- Ustawa Towarzystwa Kultury Polskiej*. 1906. Warszawa: Druk K. Kowalewskiego.
- Ustawa Wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Uczącej się Młodzieży*. 1908. Wilno: Znicz.
- Zjazd ks. ks. prefektów. 1907a. *Kurier Polski*, 233, 1.
- Zjazd ks. ks. prefektów. 1907b. *Kurier Polski*, 235, 1.